

Los mòts per zò dire

(Joan-Claudi Foret, parlar de la Vaucança))

Los dialèctes, qu'es ben coneissut, respondián aus besoenhs de la comunicacion verbala de chasque jorn, pèr chasque situacion ; qu'es pèr quò que son mai concrets.

Mas quand faliá 'nar un pauc plus loenh, parlar dau caractèrre d'un vesin, daus defaults d'un parent, dau biais de quauqu'un de coneissença, coma s'i prendre ? Anam veire que sus quau poent le parlar occitan dau Vivarés a tot un vocabulari concret e imatjat pèr parlar e pèr desparlar daus òmes e de las femnas ; una psicologia rudimentària mas eficaça, sovent comica e que, de fes que i a, manca pas de finessa.

Si volem reviscolar un tantsepè nòstre parlar, nos fau sauvar de l'oblit quelos biais de dire a metat eissublats.

Quelos que presento aici son dau parlar de la Vaucança, mas se retròvan enquesiam mai. A chascun de los atèirar a son parlar, d'i apondre los seus. Seriàu eirós d'en aprendre mai daus lectors dau Grinhon e de Bartavel. .

1. La paraula

L'usatge de la paraula se remarca plus pèr son tròp que pèr sa manca. D'aquí tot un vocabulari dau barjacatge. Quand parles tròp, parles mau : pèrdes tos mòts e ta pena, dengùs t'escota plus. Siàs una barjaca, que sieses un òme o una femna : le feminin aplicat a un òme rend le mòt que plus pejoratiu e tornarem trovar quela règla pro sovent. Qui que barjaca (o barjafa) es mai un barjacaire, un bartavèl (o bartavèla), un baritèl (baritelar), o, si el a una voetz agra o poentuá, un japarèl o un japilhon, que japa o que japilha coma un petit chin.

Notem aici le jèc possible dobe los diminutius, que pòian exprimir a lhòr tòrn afeccion o au contrari derision : un babilhon (meime sens). Mas quand quò prend de proporcions plus grandas, siàs una cancarèla.

E si, non content de tròp parlar, desparles, pèr dire qué que siese, aurem mas qu'a chausir, pèr te nomar, entre : barbataire (barbatar), barronta o barfolha (barfolhar), cancòrna (cancornar) e janfòrnha. La janfòrnha, saves, qu'es la musica qu'esta pas de repuar, que t'esbrisa las aurelhas e que fenis que t'endensilha o t'entalabordis.

Le tròp de paraula pòt venir dau volum sonòre, dau bramaire que brama, dau benlaire que benla, dau badèl que t'eissorda.

Mas gara ! Aquí i a un faus amic diens la persona de la granda gola qu'es pas un bramaire coma en francés, mas un pifraire, e que rescontrarem plus loenh.

La faussa paraula, la messionja, es dita pèr le messionjaire, encara apelat bavard. Encara un faus amic : bavard vau pas dire barjaca coma en francés, e fau saver que la saliva o l'escupit se disan pèr rire graissa de bavard.

De quela graissa ne'n pòies botar sus un clòu o una vissa pèr que rintrèssen mieus. Quò marcha, te zòs afortisso. Sens mentir. Siáu pas un chiaret, mi, manco pas de paraula.

2. Simples e fins

Quauqu'un que parla pas, qu'es bien maleiròs mas quò pòt venir de sa simplessa.

Ne'n veies de fes que son assetats qui, sens ren dire, tot crentòs e tot vergonhòs. Savan pas que faire de lhòr pèl, los paures, e son pas bien malens. Si qu'es un garçon, qu'es un gòrri o un motet ; una filha : una mota (coma una chiaura sens banas). Son de niaas de paniòus, de simples o de simplatons. Qu'es pas de lhòr falta si las granolhas pòrtan gis de coá e si las cerisas ne'n an. Son empaitats dobe lhors mans, sovent, e maladreits : que son patets, los grands tabiàs ! (Si te diso : "Mon grand tabiàs", te'n faches pas ni mai, quò pòt èsser un mòt d'afeccion.) Coma son estonats de tot, s'apèlan mai badau(d)s o badabècs.

Le contrari de quelos pas-fins, qu'es la desmèna, quauqu'un qu'es esvadit, bien esvelhat, que se desempaita de tot, e qu'es viu. Fau èsser fin, d'acòrd, mas fau pas faire le fin.

E mai que mai fau se mesfiar daus finassons que son totjorn a te gaitar pèr veire a te gobelar, a te trompar. Oà, gara a pas te faire anelar (a pas te faire passar l'anèl diens le nas coma au calhon o au beu que menan a la feira). E pue i a quau qu'es liaugeir de cervèla, qu'eissubla tot e pensa a ren. Qu'es l'estrafaurit. Mieus vau zòs èsser, pasmens, qu'èsser entalabordit : tot endermit, dobe d'èls crincariaus (d'iaus grands coma d'assietas), o qu'èsser esbravajat, esbravelat, o esbartavelat. De quelos tres mòts los dos promeirs vènan de la brava o dau bravard, la vacha o le jarri vierge. L'esbravajat s'esbraceia en bramant. Pren-te garda ! Te pòt sautar dessus o faire qué que siese. Es un simple dangeiròs que quauqua viaa lhi gòja diens la tèsta.

Le lòrse (son nom ven de lòrse, la bèstia) es pas daus plus fins, ielo mai. Coma lo malandrut es una bruta pesanta e un pauc endermiá. Amo mieus los lotins coma tu, mon berlòt. E, berlodon ! Siàs pas machat, tu, au mens, coma l'autre martelat !

3. Le travèl

Au travèl se jutja l'òme, e pèr rendre quau jutjament qu'es pas los mòts que mancan.

I a promèir le fainiant... que fai ren. Mas i a mai d'un biais de ren faire. Te pòies bambanar, ce que fai la bambana, l'òme sens esvam ni fiertat, le trainagrolas, la traina o la trainassa, colòvra que fut l'òvra sens saver onta 'nar. Ren faire, quò se ditz mai brandolar o brandolhar. E quand brandolhes d'un café o d'un conflant a l'autre, siàs una chifata que tardará pas a virar en despòlha.

Una lusèrna, l'autre nom dau fainiant, qu'es doncas quauqu'un de mollet, sens biais e sens esvam coma un burre que fond, quauqu'un qu'es dejà las davant de trabalhar, coma una vacha vièlha : una gòrra, un gorrat (o gorret). Qu'es quauqu'un de sens forma, una panossa, quela pata que passes sus la taula après beure o minjar.

Quauqu'un qu'es totjorn en langor, e que languira (una languira doncas), qu'arrèsta pas d'aver la chuèla (l'envèia de ren faire) o ben las endermilhas (l'envèia de demir).

Autre biais de pas trabalhar : qu'es de còrrer las filhas o d'èsser totjorn pèr charreiras. Quò, qu'es le chin corrier, un òme que gaita pas sas mans. Qu'es pas dobe sas mans que travailha le plus, quela brella.

N'i a que trabalhan, mas que trabalhan mau.

Le grinhet (o gratet), pèr exemple, qu'a gis de biais e que sap pas coma s'i prendre, si le martèl s'arrapa pèr le boés o le fèrre. O la grabòta que vai passar meia-ora a te pingar un clòu pèr le laisser a metat enfonsat. Qu'es pas a ielo que fariáu faire ma maison.

I a la zica (o ziquet), que dona diens son prat tres còps de dalha, e pue s'arrèsta pèr anar diens son champ donar quatre còps de volam davant de prendre son achon e de còrrer a son boés d'ontà le veies s'entornar au bot de cinc minutas.

I a mai la ganivèla que chanja d'idèa après le darreir qu'a parlat o la gavanha que se lascia entraïnar pèr le promeir venut.

I a la guinhòcha que sap pas ce que vòu (guinhochar).

I a quau qu'es tròp croèi, tròp treulhe e mingolet, la brancivèla o branla-a-l'aura, qu'una aurissa te fot a bas. Son d'ebòrlhavesons que son bons qu'a crevar los iaus d'una chanilha. Sus ielos compta pas pèr dondar un jarri sauvatge. Sens parlar de la jarrolha que fai mas que virar en rond (estent que la jarrolha qu'es quand as los genons que rintran en dediens).

E pue a l'opausat i a l'esborsaire, qu'esbòrsa son travèl, le fai a chambalèva, sens le sonhar. Qu'es un brinbròu, un esbrachaire, un esbolhaire que zòs esbòlha tot quand se bòta au travèl e qu'esbrisa tots sos ordis.

Pèr fenir trovam le garaud, qu'en russe quò se ditz 'stackanovista : un borrèl de travèl, oà pèr ce que son travèl, ielo le massacra !

A ! Ne'n tròves pas gaire de bons travaillaires qu'afanan lhor pan en baralhant sens tròp, que guinhan, oà, mas pas coma de Japonés ! La maire ne'n es mòrta.

4. Le minjar e le beure

As travailhat ? Pòies minjar. Mas gara ! Garda-te aqui mai dau tròp e dau tròp pauc.

Si minges tròp, coma un esframelat, coma un abraminat qu'a ren minjat depue tres jorns, si brifes, chaunhes e cotisses en zòs embornant tot entre tas dents, siàs un balifre, un galema, una granda gola, un pifraire. Qu'es pas genti de pifrar coma quò, qu'es afaire de licapèla qu'a totjorn le fèc a las dents.

Pèr quauqu'un qu'a una granda bocha que lhi sèrv a pifrar tot le temps, parlarn de fesclard.

Le contrari de se'n botar la plena bòlha, qu'es grinhaudar : qu'es minjar dau bot de las dents un pauc coma una chiaura que minja las espiunas. O mangilhar, o minjonhar, minjar sens apetis.

I a mai quau que pòt pas minjar sens zòs esbrisar tot diens son assieta, sens zò tot pautrissar. Qu'es un pautrissier. E si en mai de quò apond d'aiga o de vin a son minjar, serà una lavorja.

N'i a coma quò de monde que se pòian ren enquilhar sens ne'n faire de paparòt. Crandrián de s'enlojar le golalhon.

Quand fas marchar la ganacha de dessòs, te fau beure de temps en temps pèr zò faire colar. "Quò còla ben" disem de quauqua viaa qu'es de bon davalat o que nos achatis (ce que fai venir l'aiga a la bocha).

Le dangeir de tròp beure le coneïssern que tròp : se fiolar o s'enfiolar, venir fiole... Un còp de temps en temps, quò fai pas tròp de mau. Mas bevurlar (beure a tenent la bisa), quò te mena tot dreit au conflant, a la chifata, a la despòlha qu'avem veguts plus naut.

Quant ne'n veiem qu'an charjat la monina e que rifan la sorbeira (bailan de còps de tèsta diens le voide) en brancicolant! Diso pas qu'un còp de blancha de temps en temps, un diau d'aigardent après una ribola, quòfai de mau. "Quò te coeirás tas parts !"

Mas, ten ! De tant parlar dau beure e dau minjar, siau confle, siau tege, me siau sorrat. Ai minjat mon sòrre, ne'n ai mon saole.

leura qu'es la santa Esbolhaa. Deman serà la santa Estrecinaa."

5. Las veiaas dau sèxe

Veio dejà los iaus que lusèrnan a legir "le sèxe".

E ben, si apeitatz d'istòrias qu'achatissan, a vos faire levar le basto, monsur, o savar la monina, masdamas, ne'n seritz tots pèr vòstres frais ("Sava, sava, cuòl de dama" coma disan los buscharons quand pialan las ruschas).

Qu'es pas diens le biais dau Grinhon de faire de pornò, qu'es pas un putaràs, si veietz ce que vòlo dire. Passatz chamin, los grandilhons ! Cherchatz enquesiam mai de grandilhonas. I a de maisons pèr quò.

Lai trovaritz de garimèlas, de guenipas, de guenilhas, de peleiras, que fan patarissa de lhor còs.

A, los joeines, quand 'niritz a la vila faire vòstre servici, garatz-vos de quelas filhas. Vos achatissan pèr charreiras dobe un peitrau que poncha coma las possas de las bravas. E de coeissas ! E bravonetas ! E risoletas ! Vos embabiòlan. Vos fan beure e vos fan montar. Chinchà si pòies, si as pro d'eime encara. E te veiquià tornar diens la charreira, mas t'an minjat tos sòus, quelas manèras, quelas putas.

A, mefiatz-vos, los joeines, quand faritz sodards. Mefiatz-vos de quelas catòlas Laissatz-las aus garcièrs.

Doncas, coma le Grinhon es chaste, vos parlarai pas dau sèxe sinon d'un biais seriòs, vos citarai pas le refranh famòs : "Las amo las aulanhas, las pòio pas cachar. Las amo las bergeiras, las pòio pas chinchar." (o chauchar pèr qui ama los eufemismes).

Citarai pas non plus las formulas a dobla ententa : "Tasta, mia, si qu'es doç" o "botar de coàs a las figas". Laissarai las bestias a lhors bas instints. La mira e le miron mironan (o mirotan). Le Grinhon es pas un porchàs.

Parlarai daus mòts amistòs. Bicar o bocar : faire petar una mia. Bicotar: ne'n faire petar plus d'una. Le bicarèl o milharèl qu'es doncas quau que quita pas de bicotar.

Achavarai sus quelos tèrmes. Le patoàs vivià diens l'intimitat de las bèstias e fasiá de lhòrs amors d'afaires de familha.

Saviá pasmens s'enautar au-dessús de la cintura. Un tèrme injuriòs coma garça venià amistòs quand se chanjava en guèrça, o charopa en charipa (sinonime : cocoara).

Mas pro travalhat pèr uncue.

6. Los mauvés caractères

Ne'n avem vegut dejà de defaults ! La barjaca e le bramaire, la janfòrnha e le chiaret, le motet e la bambana, le brinbròu, le balifre, le conflant, sens parlar de la garimèla e dau porchàs. Mas n'ia tant d'autres de pechats ! De pechats a tres caires, mai que d'un còp.

A, la natura umana es pas tròp genta, anatz !

I a quau que lhi sap de mau de despensar sos sòus. Amariá mieus que lhi levèssan un èl o quatre dets que de bailar son paure argent. Es crochet, crochet a ne'n minjar sa mèrda. Qu'es un rapilhòs, un tirasòu.

I a la javòrnha, que chercha totjòrn a se cherchinar, a se javornhar dobe sos vesins. Cun emmerdaire de promeira quau javornhòs, quau tirgassaire que te tirgassa, que se tirampèla dobe tot le monde, pèr un oà, pèr un non, pèr una palha en crotz.

E le jafalhòu que quita pas de faire son tarabast a te'n eissordar las aurelhas.

E le funarèl, le munarèl, la furga, que van plomar tots los afaires pèr i botar lhàr nas.

E pue le testaròt, la tèsta de marineir, qu'a la tèsta dura coma de pèira, un vrai butaor.

O la rena, la ronha, que ronha e que rena, jamai content : un rinhadent que quita pas de gongonar.

I a pas biaucòp de jorns que siam sens rescontrar una empaita o una embièrna. Vènan barjacar dobe tu a ne'n plus fenir a l'ora que siàs le plus preissat. E tu, bravon que tròp, los auses pas mandar veire elai si lai siàs, quelos empachaires, quelos empaitòs.

E parlem pas dau bossicaire, que pèr tan pauc qu'aguèsses mancat quau monsur, te bossica e te fai la bòba de jorns de temps.

Oà, n'i a de rupas de pèr le monde ! E encara, ai pas parlat de quelos que fan rire mas que fan pas de mau : l'esbòrlhaveson, le tasta-cuòl-de-pola, le chauchaaiganha, quelos que ne'n disan mai que ne'n fan e que farlàn tetar un viau crevat.

Mènan, mas son pas dangeiròs, que non ! Son pas divèrts.

7. Los tipos fisiques

Fau pas jutjar le monde sus lhor mina, ce disan.

Pasmens... Los avetz veguts quelos borruts que vènan de se meirar a la granja d'es las Chalaïas ? Ò paure amic ! De chaveus josc'au cuòl, a pas pover triar los garçons de lhòrs garças. Encara si èran pinats ! Mas son esgralhassats d'un biais ! De gralhats , vos diso. E lhors abits ! A de quelos joeines ! Espatringats, espautrissats, espelalhats, esberlingats, despantranhats, despelhandrats... De patarins, qué ! Diriatz de rapiaunaires.

Si i aiá mas que ielos, pasmens ! Siau pas mauvesa lenga, anatz pas creire, mas la coneissetz la Gachona, la femna dau paure Gachon que vènan de portar en tèrra ? A gis de biais. Ne'n a jamai 'gut, fau dire. Es abilhaa coma un chauçon. Un vrai chauçon qu'ela es, un babau, un girbau ! Una farassa tota en faràpias. En mai de quò, faràpia : vòlo dire que fai de brut en trainant sas pianas tot esvagataas. Ò de quau farasson, de quau faròt, ò de quela pantrassa ! Si veiatz sas chaucetas que fan gaiton sus sas chavilhas... Dobe un gaiton, dobe un guenilhon coma quò, s'es pas dauput galar biaucòp le paure Gachon !

Èra pas ni mai tròp genti le paure òme. Croei, treulhe e mingolet, un jai desniat ! Escorniolat, esplomalhat ! Faliá pas estornir a costat de ielo. L'auriatz fait barrutlar.

Qu'es coma quau paure Bonet d'es las Fontilhas. Dejà qu'èra flache coma un cuchon de lana, ieura dobe l'atge es tot flachit, guechit, escuolatat, una barrolha. E la Boneta qu'es groba coma una gòrra...

A, se pren pas de qualitats quand se pren d'atge ! Quand penso a mon òme qu'èra crapòt e galavard quand èra joeine. E ieura que me fai pas plus d'usatge qu'un vieu jabre ! Mas me queso. Diriau de viaas... Non, non, siau pas mauvesa lenga.

Vocabulari :

1. enquesiam mai = autre part, ailleurs; vers los òmes = chez les hommes; ateïrar = ranger, arranger, adapter; repuar = reprendre, recommencer; entalabordir = étourdir ; pifraire = goinfre ; fesclard = entonnoir.
2. niaa de paniòus = niaa = couvée; paniòus = niais, peu dégourdi; dobe, daube, ambe = avec; iaus, uèlhs, èlhs = yeux.
3. jarri, buòu, brau, taure = taureau ; ordis = outils ; afanar son pan = gagner son pain ; baralhar = s'agiter; guinhar = remuer.
4. fèc, fuèc, fuòc = feu ; paparòt = purée, soupe ; s'enlojar le golalhon = s'obstruer le gosier; diau, dial, dedau = dé à coudre; tege = repu.
5. pialar = écorcer; embabiolar o embabiaular = ensorceler avec des mots.
6. divèrt = méchant (lg. disavèrt, même sens).
7. pianas = pantoufles.